

Dr OLIVERA DRAGIŠIĆ, naučni saradnik
Institut za noviju istoriju Srbije
Beograd, Republika Srbija
nowrunlolarun@gmail.com

UDK 329.71(497.1)"1935/1953"
323(497.1)"1935/1953"

pregledni rad / review article
primljeno / received: 16. 6. 2022.
prihvaćeno / accepted: 23. 11. 2022.

<https://doi.org/10.29362/ist20veka.2023.1.dra.99-116>

NARODNI FRONT JUGOSLAVIJE: KARAKTER, SPECIFIČNOSTI I FUNKCIJA

APSTRAKT: *U radu su ispitivane faze, okolnosti i dinamika izgrađivanja Narodnog fronta u Jugoslaviji. Ukazano je na četiri stupnja njegovog razvoja, kao i na značaj ideologije bratstva i jedinstva u procesu njegove izgradnje. Skrenuta je pažnja na komparaciju sa rumunskim i bugarskim narodnim frontom, kao i na značaj spoljnog političkog konteksta u kojem se jugoslovenski Narodni front razvijao.*

KLJUČNE REČI: Narodni front, partija, struktura vlasti, Jugoslavija, saveznici

Narodni front (Jugoslavije) predstavljao je političku i organizacionu osnovu strukture vlasti koja je posle Drugog svetskog rata postepeno bila izgrađivana u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji (DFJ). Narodni front je bio platforma, društvena mreža, baza i strategija preko koje je komunistička partija na prvim izborima u jesen 1945. godine osvojila vlast.¹ Svojom formom i funkcijom Front je generisao osnove „narodne demokratije“ (1945–1947), prelaznog oblika vlasti u kojem je komunistička partija (kadrovskega tipa, sa svojih 141.066 članova na kraju rata i sa Titom na čelu) imala glavnu ulogu u svim posleratnim sferama političkog i društvenog života.²

¹ Analizirajući razvoj narodnih frontova u Francuskoj, Španiji, Čileu i Kini, Dušan Živković je krajem sedamdesetih godina 20. veka o predratnom razvoju frontova u tim zemljama pisao da se oni mogu razumeti i kao koalicija stranaka, politička platforma, politički pokret, ali i kao nova vrsta političke organizacije. Narodni front je bio i taktika za osvajanje vlasti, kao i „inspirišuća snaga“. U predratnom razdoblju Narodni front se nigde nije realizovao kao posebna politička organizacija. Dušan Živković, *Narodni front Jugoslavije: 1935–1945* (Beograd: Institut za savremenu istoriju – Narodna knjiga, 1978), 104–107.

² O Narodnom frontu su pisali: Katarina Spehnyak, *Javnost i propaganda: narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske: 1945.-1952* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2002); Srđan Milošević, “The Role of the Yugoslav Popular Front in Implementing Communist-Style Measures in Yugoslav Rural Areas (1945-1953)”, *Tokovi istorije*, br. 3, (2018), 63–83; Branko Petranović, „Narodni front u političkom sistemu Jugoslavije“, *Istraživanja*, br. 8, (1979), 309–399; *Друштвено-политичка и научна мисао и делатност Драгољуба Јовановића: зборник радова са научног скупа одржаног 29. марта 2019. године*, уредник Александар Костић, Београд: Српска академија наука и

Narodni front je još tokom rata stvarala (i njime upravljala) Komunistička partija Jugoslavije, odnosno njen politbiro.³ Posleratni državni aparat (ako se posmatra samo unutrašnji plan njegove izgradnje) bio je izveden upravo iz Narodnog fronta, tj. iz njegovih narodnih odbora, organizovanih na svim nivoima državne strukture i u svim delovima posleratne Jugoslavije. U svom razvoju Front je prošao kroz nekoliko etapa: predratnu (uslovno govoreći od 1935. do 1941), ratnu (tzv. Jedinstveni narodnooslobodilački front 1941–1945), posleratnu (Narodni front Jugoslavije 1945–1953) i fazu između 1953–1990. godine tokom koje je, iz spoljnopolitičkih razloga, delovao pod imenom Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije (SSRNJ). Narodni front nije postojao u Sovjetskom Savezu i to je bila jedna od osnovnih razlika u strategiji komunističkog osvajanja vlasti u svim „narodnim demokratijama“, pa i u Jugoslaviji, a krajnji ishod postojanja takve forme političkog delovanja bio je ukidanje svake političke konkurencije i proglašavanje socijalizma državnom ideologijom.

Svaka od navedenih faza imala je svoj spoljnopolitički i unutrašnjepolitički nivo koji je uticao na razvoj Fronta. U predratnom periodu, u spoljnopolitičkom aspektu najvažniji je bio Sedmi kongres Kominterne (1935) kada je KPSS strategiju stvaranja narodnih frontova proglasila legitimnim sredstvom borbe protiv nadolazećeg, konkurentskog fašizma, što je obavezivalo i jugoslovenske komuniste da na domaćem terenu deluju u pravcu okupljanja njima sličnih političkih snaga (ugledajući se i na primere sličnih okupljanja u Francuskoj, Španiji, Čileu i Kini).⁴ Ta okolnost u historiografski fokus stavlja jugoslovenski međuratni period u kojem valja potražiti političke i društvene korene potonjeg Narodnog fronta.

Pošto su Istočna Evropa i Balkan opravdano bili nazivani „morem seljaka“,⁵ realnu političku budućnost (posmatrano sa stanovišta posleratnih po-

уметности, 2019; Драгољуб С. Петровић, *Од Народног фронта до једнопартијског система* (Београд: Институт за новију историју Србије, 1997); D. Živković, *n. d.*; Milan Korać, „Narodni front Beograda 1947–1953.“ (magistarska teza, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 1982); Srđan Škoro, „Narodni front u političkom životu Jugoslavije 1947–1953“ (magistarska teza, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 1989); Jelena Popov, *Narodni front u Vojvodini 1944–1953* (Novi Sad: Filozofski fakultet, Institut za istoriju, 1983); *Narodni front i komunisti: Jugoslavija, Čehoslovačka, Poljska 1938–1945* (Beograd, Prag, Varšava: Institut za savremenu istoriju, 1968); *Пароле с којима Народно фронт иде у изборе за уставотворну скупштину* (Београд: Војно издавачки завод, 1945); Marija Obradović, *Narodna demokratija u Jugoslaviji 1945–1952* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1995), 31.

³ „Diskusija Josipa Broza Tita na Drugom plenumu CKKPJ, održanom januara 1949. godine“, u: *Sednice Centralnog komiteta KPJ 1948–1952*, prir. Branko Petranović, Ranko Končar i Radoslav Radonjić (Beograd: Izdavački centar „Komunistička“, 1985), 72. Posle Rezolucije IB-a, Tito je o odnosu partije i Narodnog fronta ovako govorio: „Ovde je drugovi jedna vlada u kojoj čvrsto sedi Komunistička partija i naše partijske organizacije moraju znati da su sve uredbe i sve direktive odozgo, od Vlade i raznih institucija, direktive naše partije. Nikakvih drugih direktiva nema, jer ovo nije nikakva frontovska vlada“.

⁴ Branko Petranović, „Osnivački kongres Narodnog fronta Jugoslavije“, *Časopis za savremenu povijest*, br. 1, (1980), 5–7.

⁵ Даниел Вачков, „Пътят на комунистическата партия към властта (1939–1944)“, у: *История на Народна република България. Режимът и обществото*, ур: Ивало Знеполски (София: Институт за изследване на близкото минало, 2009), 91.

bednika) imale su „seljačke partije“ poput Mačekove Hrvatske seljačke stranke (HSS) ili Narodne seljačke stranke Dragoljuba Jovanovića (NSS).⁶ Za opstanak Jugoslavije posle rata od presudnog značaja bio je saveznički dogovor iz 1941. godine o očuvanju njenih granica,⁷ što je sa jedne strane bilo važno zbog teritorije, odnosno površine sa koje će se stanovništvo uključiti u strukturu nastajućeg Narodnog fronta, čije su osnove još tokom rata bile organizovane na principu federalizma.⁸ S druge strane, očuvanje jugoslovenskih predratnih granica značilo je da bi važnu ulogu u budućem Frontu mogle odigrati stranke iz mešovitih krajeva gde su nacionalne tenzije, posebno posle genocida nad Srbima u NDH, mogle biti prepreka projektovanom državnom okviru.⁹ U tom smislu posebno značajna je bila uloga Samostalne demokratske stranke čiji su se članovi tokom rata uključivali u komunističku partiju, u partizanski pokret, u sam vrh buduće državne strukture, ali i u narodnooslobodilačke odbore kao organe budućeg Narodnog fronta.¹⁰ I treće: savez između SSSR-a i Velike Britanije na početku

⁶ Bez obzira na to što su obe bile „seljačke“, odnosno što je partijska elita zastupala interese seljaka, te dve partije su imale i bitno različite interese: dok je HSS zastupao nacionalne hrvatske interese pre socijalnih interesa, NSS je pre svega zastupala socijalne, a tek potom srpske interese. Ta razlika bila je prevaziđena Jovanovićevim približavanjem HSS-u (susret sa Radićem iz 1924. i sa Mačekom iz 1930. godine smatrao je presudnim u svojoj karijeri, zastupajući uz to i stav da Hrvatima „treba izaći u susret ostvarivanjem ‘hrvatskog minimuma’ pravljemjem federacije“). Osim toga, Jovanović je bio blizak i „pribičevićcima“, jer ne samo da ga je brat Svetozara Pribičevića uveo u politički život Jugoslavije, nego je i sam Jovanović smatrao da svoje ideje, tradicionalno vezane za užu Srbiju, treba proširiti i na Srbe prečane. Oslanjajući se na Pribičevićev zavet „idite samo levo, to je naš put“, NSS je učestvovala u 27. martu 1941. Početkom rata Jovanović je članovima NSS-a izdao uputstvo o saradnji sa komunistima. Sa Titom, Žujovićem i Ribarom, Jovanović se sastao u Beogradu 5. juna 1941. kada je postignut dogovor o stalnom kontaktu i saradnji. Jovanović se divio i Bugarskoj zemljoradničkoj narodnoj stranci (BZNS). Надежда Јовановић, *Земљорадничка левџа у Србију 1927–1939. године* (Београд: Институт за нову историју Србије, 1994), 24; Архив Југославије (АЈ), фонд 303, Драголјуб Јовановић, *Политичке успомене*, 164–287; Драган Крстић, *Психолошке белешке* (Нови Сад: Балканија, 2014–2018). Маčekова партија се још током рата поделила на питању пристапања партизанима.

⁷ Aleksej J. Timofejev, *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji. Uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941–1945* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011), 255.

⁸ *Politbiro Centralnog komiteta komunističke partije Jugoslavije 1945–1948*, priredio Branko Petranović (Beograd: Arhiv Jugoslavije i Službeni list SRJ, 1995), 39.

⁹ I u predratnom periodu bilo je veoma napeto u pojedinim delovima Jugoslavije. O tome, na primer, u: Mile Bjelajac, „Glinski kraj 1938–1941. Strah i zabrinutost Srba za sigurnost i odnos prema vojsci i državi“, *Историјску зануцу. Ецритс историјес*, br. 3–4, (2021), 79–99.

¹⁰ Tito je nekoliko puta ukazao na ulogu koju je Pribičevićeva Samostalna demokratska stranka (Srbi prečani) imala u procesu izgradnje NOP-a i Narodnog fronta, pa i posleratne strukture vlasti. O važnosti Pribičevićeve politike za komuniste, pored ostalog, svedočio je i venac Centralnog komiteta KPJ na Pribičevićevom odru 1936. godine u Pragu. Sava Kosanović je u predgovoru Pribičevićeve knjige napisao: „To je, uostalom, najbolje pokazao narod krajeva u kojima je četiri decenije najjače delovao (Pribičević – O. D.), a koji je bio najtežim iskušenjima izložen pod Pavelićevim zločinom, naročito narod Like, Korduna, Banije i Slavonije. Pod pritiskom zločina i propagande, taj se narod nije orijentisao šovinistički, što je u prvoj zabuni moglo izgledati razumljivo, nego se listom pridružio Titu i njegovoj narodnoj borbi i to odmah“. Sava Kosanović, „Predgovor“ u: Svetozar Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra* (Zemun: Mostart, 2018), XVIII. Kasnije je i Kosanović u svojim sećanjima svedočio da mu je Tito, kada su se prvi put sreli na Visu u leto 1944. godine, rekao da su se Samostalne demokrate svuda izvršno

rata predstavljao je okvir za približavanje šireg spektra političkih partija i pojedinaca komunistima koji su tokom rata izrastali u sve važniju političku snagu.

Uz NSS, komunističkoj partiji se retorikom, programom i ciljevima još pre rata približila Demokratska stranka koja se, kao i „zemljoradnici“, vezivala za „seljačko“ i „radničko pitanje“, a koja je rešavanje srpsko-hrvatskog nacionalnog spora (u pravcu zadovoljenja hrvatskih težnji) smatrala svojim zadatkom.¹¹ Demokratska stranka je, kao i NSS (ranije Savez zemljoradnika Srbije) i Samostalne demokrate, bila deo Ujedinjene opozicije 1938. godine na čijem je čelu bio Vlatko Maček. Milan Grol posle rata nije ušao u Narodni front (već u vladu), kao ni Vlatko Maček (ni u Front, ni u vrh vlasti), ali su se srednji i niži ešaloni njihovih partijskih struktura postepeno uključivali u nove institucije, pa i u narodne odbore iz kojih se razvio Narodni front Jugoslavije. Procesu širenja frontovske baze pomogle su i dve amnestije koje je Tito proglasio na jesen 1944. godine (prvu u septembru, drugu u novembru).¹²

Deo viših i srednjih funkcionera Mačekove stranke¹³ pristupio je partizanima na teritoriji koja je bila pod njihovom kontrolom na prostoru Hrvatske.

držale i da su spasavale političku situaciju u mešovitim krajevima gde je bilo najteže, pridružujući se NOP-u na početku borbe, što se nije moglo reći i za Hrvatsku seljačku stranku. Sava M. Kosanović, *Jugoslavija je bila osuđena na smrt. Smisao moskovskog sporazuma* (Zagreb–Beograd: Globus–Arhiv Jugoslavije, 1984), 227.

¹¹ Demokratska stranka se razvila iz Radikalne stranke Nikole Pašića koja je za buduće predvodnike nove partije bila suviše konzervativna i nacionalistička. Iz Demokratske stranke se potom razvila Samostalna demokratska stranka Svetozara Pribićevića, pa se proces dezintegracije Srba (u smislu podele na Srbijance i Srbe prečane) ponekad sagledava kao problem koji je počeo u Demokratskoj stranci. Ta činjenica nije nebitna u kontekstu slabljenja srpskog faktora u međuratnoj Jugoslaviji u kojoj je prema sovjetskom modelu, u kojem su komunisti rešavali „ruski problem“, trebalo rešavati „srpski problem“. Десимир Тошић, *Демократска странка* (Београд: Фонд Љуба Давидовић, 2006), 31. „U Jugoslaviji kao mnogonacionalnoj državi pre rata nije bilo nacionalne ravnopravnosti, nego obratno – postojalo je najgrublje nacionalno ugnjetavanje od strane velikosrpske hegemonije. (...) Nije bila prosta stvar pokrenuti hrvatske mase u borbu protiv okupatora, koji je bio pomagač stvaranja tzv. Nezavisne države Hrvatske s Pavelićem na čelu. Samo blagodareći radu KPH, političkoj zrelosti velikog dela hrvatskog naroda, zatim političkoj zrelosti Srba u Hrvatskoj, blagodareći narodnom frontu Hrvatske uspeo se u okupljanju u NF. (...)“. Josip Broz Tito, „Narodni front kao opštenarodna politička organizacija, Drugi kongres NFJ, „Borba“ 27. septembar 1947“, *Govori i članci, III* (Zagreb: Naprijed, 1959), 126–127.

¹² Jera Vodušek-Starić, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944.-1946* (Zagreb: Naklada Pavičić, 2006), 73; „Телеграм председника НКОЈ Ј. Б. Тита председнику СНК СССР Ј. В. Стаљину и народном комесару за иностране послове СССР-а Ј. В. Молотову, 12. новембар 1944“, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941–1945. Документи и материјали*, прир: Станислав Стојановић, Бранко Петрановић, Косара Вукасовић, Урош Костић, Чедомир Штрбац, Милоје Стаматовић, Игор Бухаркин, Нина Васиљева, Јуриј Островидов (Београд: Савезно министарство за иностране послове, 1996), 613. Povereništvo СК КРН за severnu Hrvatsku u septembru konstatuje kako se „domobranstvo osipa i kako NOP-u prilaze čitave jedinice sa oružjem, a među ovima ima i viših oficira što se dovodi u vezu sa Titovim pozivom na prelazak na stranu NOVJ“.

¹³ U predratnom periodu u KPJ je shvaćeno da je za saradnju potrebno prevashodno pridobiti HSS. Na tome se radilo i bili su postignuti izvesni rezultati: u Hrvatskoj su HSS-u prišli preko dalmatinskog dela stranke, a u Sloveniji je u Celju postignut dogovor o zajedničkom radu na stvaranju fronta između Mačekovog HSS-a (oko lista *Slobodna zemlja*), demokratske grupacije

Tokom jeseni 1943. godine, uz saglasnost KP Hrvatske, bio je organizovan Izvršni odbor HSS-a na partizanskoj teritoriji, koji je u maju 1944. ušao u tek osnovan Narodnooslobodilački front Hrvatske. Time je Mačeku bio uskraćen legitimitet zastupanja celokupnog članstva HSS-a.¹⁴ Stranka je tako bila podeļjena na onaj deo koji je pristupio novoj strukturi vlasti tokom rata i na drugi deo koji je, posebno zahuktavanjem Hladnog rata, za novonastajuću strukturu vlasti predstavljao opoziciju.¹⁵

U osnovi, navedene stranke, njihovi predvodnici, partijske strukture i baze koje su posle rata prišle komunistima, delile su sa njima političke stavove i strategije, stvarajući time ideološku osnovu za posleratnu izgradnju Narodnog fronta (okupljanje sličnih ili približnih partija u teoriji se nazivalo *jedinstveni front* iz kojeg je trebalo da usledi *jedinstvena akcija* kao uvod u stvaranje *narodnog fronta*).

Priroda i razvoj Narodnog fronta

Posleratna struktura vlasti, proistekla iz Narodnog fronta koji je organizovala i predvodila Komunistička partija,¹⁶ razvila se iz partijske vojske koja je tokom rata prerasla u NOV i POJ. U jesen 1940. godine, Partija je organizovala Vojnu komisiju. Njen zadatak je bio da u redovima jugoslovenske vojske stvara raspoloženje za otpor u Jugoslaviji i da u slučaju kapitulacije zemlje preuzme upravu nad vojskom. Posle kapitulacije Jugoslavije Vojna komisija je proširena i preimenovana u Glavni štab partizanskih odreda Jugoslavije, kasnije Vrhovni štab. Pre nego što je Rajh napao Sovjete, rukovodstvo Komunističke partije postiglo je sporazum o saradnji sa predstavnicima Srpske zemljoradničke stranke Dragoljuba Jovanovića i sa grupom okupljenom oko Ivana Ribara.¹⁷ Tim dogovorima bio je postavljen važan aspekt izgradnje posleratnog Narodnog fronta. Kada je Nemačka 22. juna 1941. napala SSSR, partijsko rukovodstvo i Vojna komisija su doneli odluku o početku ustanka u svim delovima okupirane i rasturene zemlje. Vojna komisija (koja se od tog

(list *Bojovník*) i komunista (*Ljudska pravica*). Najslabija karika u tim početnim naporima da se formira narodni blok u Sloveniji bila je HSS, a u Srbiji Dragoljub Jovanović. (D. Živković, *n. d.*, 85–89). Tokom rata u okviru NOP-a bila je organizovana nova grupacija izdvojena iz HSS-a, sastavljena od nižih i srednjih funkcionera stranke – Frol, Gaži, Škare, Lukaš i drugi. Josip Broz Tito, „Odgovori na deset pitanja inostranih novinara, Drvar, proleće 1944“, *Govori i članci, I* (Zagreb: Naprijed, 1959), 175–177.

¹⁴ B. Petranović, „Osnivački kongres Narodnog fronta Jugoslavije“, 8.

¹⁵ J. B. Tito, „Izbori za konstituantu (Govor na beogradskom radiju), „Borba“ 12. septembar 1945“, *Govori i članci, II* (Zagreb: Naprijed, 1959), 33; J. B. Tito, „Narodni front kao opštenarodna politička organizacija, Drugi kongres NFJ, „Borba“ 27. septembar 1947“, *Govori i članci, III*, 122.

¹⁶ J. B. Tito, „Desetogodišnjica naše Narodne armije, 21. decembar 1951“, *Govori i članci, VI* (Zagreb: Naprijed, 1959), 301; J. B. Tito, „Narodni front kao opštenarodna politička organizacija...“, *Govori i članci, III*, 122.

¹⁷ AJ, 303, Dragoljub Jovanović, *Političke uspomene*, 164–287; J. B. Tito, „Borba naroda porobljene Jugoslavije, „Nova Jugoslavija“, 6/1944“, *Govori i članci, I*, 185.

sastanka nazivala Glavni štab partizanskih odreda), razaslala je svoje članove u razne delove zemlje sa zadatkom da preuzmu rukovodstvo nad organizacijom partizanskih odreda.¹⁸

Većina članova Politbiroa KPJ ulazila je u sastav Vrhovnog štaba koji je sve do Prvog zasedanja AVNOJ-a (26. i 27. novembra 1942. u Bihaću) obavljao političku, odnosno neku vrstu državne funkcije, organizujući narodne odbore koji su predstavljali nukleuse buduće strukture vlasti. Sa početkom ustanka u Srbiji i Crnoj Gori, umesto postojećih seoskih opština, organizovani su prvi narodnooslobodilački odbori (NOO) čija je funkcija bila snabdevanje partizana. Ti narodnooslobodilački odbori su postepeno preuzeli ingerencije postojećih opštinskih vlasti. To je bila prva faza u organizaciji buduće vlasti.

Druga faza u razvoju NOO kao osnove budućeg Narodnog fronta odigrala se u Užičkoj republici. Razliku u poimanju buduće strukture vlasti, Tito je predstavljao kao „kamen spoticanja“ u pregovorima sa Dragoljubom Mihailovićem oko mogućnosti zajedničkog ratovanja.¹⁹ U posleratnim narativima osnove nastanka „nove vlasti“ (tzv. narodne vlasti) vezuju se za Užičku republiku koja je trajala nešto više od tri meseca.²⁰ Tito je na Četvrtom kongresu Narodnog fronta Jugoslavije 1953. godine svedočio: „Kada smo se smjestili u Užicu, počeli smo ozbiljno misliti na stvaranje narodne vlasti. Mi se nismo mogli oslanjati na predsednike opština. Naš prvi cilj uopšte bio je uništiti svu staru vlast. I uništavana je tako temeljito da je to i nama štetilo, pošto su mnoge arhive i katastri spaljivani, a nije trebalo sve uništiti. Male žandarmerijske stanice bile su prve baze za snabdevanje puškama i oružjem. Napali smo ih da bismo od njih uzeli puške i svoje naoružali. (...) U Užicu se odigralo ono što je imalo dalekosežan značaj za čitavu našu zemlju.“²¹

Prvom značajnom merom koju je Partija preko Vrhovnog štaba sprovekla posredstvom NO odbora Tito je smatrao septembarsko (1941) izvlačenje

¹⁸ J. B. Tito, „Borba naroda probljene Jugoslavije...“, *Govori i članci, I*, 206–207.

¹⁹ Partizani su četnicima predočili 12 tačaka oko kojih je trebalo postići dogovor, a jedna od njih ticala se tipa državne administracije koji je trebalo organizovati na oslobođenim teritorijama: „...po našem mišljenju, apsolutno bi bilo pogrešno da u sadašnjoj narodnooslobodilačkoj borbi takva vlast bude sresko načelstvo, stare opštinske uprave, žandarmerija i ostalo (...) Bivši žandarmerijski, policijski i sreski aparat, kao i opštinska tela ne mogu se smatrati danas kao celishodni jer se u taj aparat uvuklo mnogo neprijateljskih elemenata, jer je taj aparat do sada bio u službi okupatora (...) Osim lokalnih NOO stojimo na stanovištu da se stvori jedan centralni NOO za čitavu oslobođenu teritoriju. Umesto žandarma da se formira po selima i varošima narodna straža“ – interpretirao je Tito 1948. godine. J. B. Tito, „Politički izvještaj CKKPJ na V kongresu KPJ, 21–28. jul 1948“, *Govori i članci, III*, 344, 349.

²⁰ J. B. Tito, „Govor u Užicu na dan Ustanka u Srbiji, 7. jul 1946“, *Govori i članci, II*, 227; J. B. Tito, „Razgovori s bugarskim novinarima, „Borba“, 2. jun 1947“, *Govori i članci, III*, 61; J. B. Tito, „Povodom desetogodišnjice oslobođenja Užica, 25. septembar 1951“, *Govori i članci, VI*, 153; J. B. Tito, „Socijalistička demokratija mora imati snažnu ekonomsku podlogu, septembar 1951“, *Govori i članci, VI*, 167; M. Obradović, *n. d.*, 14, 29.

²¹ J. B. Tito, „O pretstojećim zadacima Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije (Iz govora na IV kongresu Narodnog fronta Jugoslavije), 22. februar 1953“, *Govori i članci, VIII* (Zagreb: Naprijed, 1959), 139; J. B. Tito, „Govor na proslavi Dana ustanka Crne Gore, 14. jul 1951“, *Govori i članci, IV* (Zagreb: Naprijed, 1959), 43.

ogromnih količina žita sa područja Posavine, Mačve i Pocerja pre početka nemačke ofanzive i njihovo skladištenje u planinska sela.²²

Posle sukoba sa Informbiroom (1948) Tito je tvrdio da je stara državna mašina, čije je rušenje počelo u Užičkoj republici, bila uništena pre nego što je Crvena armija stigla do Srbije.²³ Ipak, izvori svedoče da je struktura vlasti i posle prolaska Crvene armije bila izgrađivana,²⁴ i ne samo to – sukob sa IB-om doneo je proces restrukturiranja vlasti u Jugoslaviji koji se potom odrazio i na strukture vlasti u ostalim zemljama Istočne Evrope.

Usled ratnih okolnosti u kojima je komunistički cilj osvajanja vlasti i promene poretka u posleratnoj Jugoslaviji morao ostati prikriven pred zapadnim saveznicima, narodnooslobodilački odbori bili su predstavljani kao privremeni nosioci vlasti (tako je izveštavala *Borba* u oktobru 1941).²⁵ Odgovarajući kasnije (1947) na pitanja bugarskih novinara Tito je poricao njihov privremeni karakter, razotkrivajući naknadno prirodu NOO i Narodnog fronta: „To je kod nas jedna trajna, a ne privremena organizacija. Ona nije manevar komunistički.“²⁶ Objašnjenje dato bugarskim novinarima je, s jedne strane, bilo motivisano početkom Hladnog rata koji se odražavao i na jugoslovensku strukturu vlasti (izbacivanjem nepouzdatih političkih snaga iz nje, označenih kao „britanski agenti“), dok je, s druge, bilo motivisano podvlačenjem razlike između nastanka i prirode jugoslovenskog i bugarskog narodnog fronta u kojem je KP Bugarske bila primorana na niz manevara usled prirode tamošnjeg Otačestvenog fronta i odsustva partizanske borbe tokom rata.²⁷

Tek delimično opravdanim može se smatrati Titovo naknadno tumačenje da je Prvo zasedanje AVNOJ-a bilo podstaknuto nemogućnošću Vrhovnog štaba da kontroliše administraciju na teritoriji koja je bila pod vojnim i političkim nadzorom partizana, a koja se postepeno uvećavala.²⁸ Veću pažnju treba pokloniti kontekstu u kojem su saveznici počeli da menjaju svoj odnos prema

²² J. B. Tito, „Politički izvještaj CKKPJ na V kongresu KPJ, 21–28. jul 1948“, *Govori i članci*, III, 343.

²³ J. B. Tito, „O radničkom upravljanju privrednim preduzećima, Beograd, 26. jun 1950“, *Govori i članci*, IV, 210.

²⁴ Милован Ђилас, *Чланци 1941–1946. Изопачивање карактера народне власти* (Београд: Култура, 1947), 324.

²⁵ J. B. Tito, „Politički izvještaj CKKPJ na V kongresu KPJ, 21–28. jul 1948“, *Govori i članci*, III, 342.

²⁶ J. B. Tito, „Razgovori s bugarskim novinarima, „Borba“, 2. jun 1947“, *Govori i članci*, III, 63.

²⁷ Za razumevanje jugoslovensko-bugarskih odnosa detaljnije videti: Petar Dragišić, *Jugoslovensko-bugarski odnosi 1944–1949* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2007); Петар Драгишић и Оливера Драгишић, *Југославија и Бугарска 1944–1980. Хроника неуспешног пријатељства* (Београд: Stella Polare, 2019).

²⁸ Na unutrašnjem planu partizani su kontrolisali veću povezanu teritoriju u Bosni, Lici, Kordunu, Baniji, Dalmaciji, a takvih teritorija bilo je i u Slavoniji i Sloveniji. Tada se, navodno, pojavila potreba za organizovanjem Prvog zasedanja AVNOJ-a. J. B. Tito, „Politički izvještaj CKKPJ na V kongresu KPJ, 21–28. jul 1948“, *Govori i članci*, III, 373–375; J. B. Tito, „Borba naroda porobljene Jugoslavije, „Nova Jugoslavija“, 6/1944“, *Govori i članci*, I, 206–207.

četnicima, odnosno prema partizanima.²⁹ U jesen 1942. godine, ne samo da je na talasu promenjene intonacije saveznika prema četnicima Tito (posle 18 meseci borbe) organizovao vrhovno predstavničko telo koje je reprezentovalo tadašnju mrežu uspostavljenih narodnooslobodilačkih odbora, nego su odlukom Vrhovnog štaba i partizanski odredi bili preimenovani, odnosno proglašeni u Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije.³⁰ Promena odnosa saveznika prema četnicima i partizanima (u okviru koje se otvarao prostor za priznavanje partizanske vojske kao savezničke, pa potencijalno i njihove političke strukture), a ne nemogućnost partije da kontroliše rad mreže NOO na svojoj teritoriji, pravi je razlog održavanja Prvog zasedanja AVNOJ-a.

Drugo zasedanje AVNOJ-a 29. novembra 1943. bilo je organizovano ne samo u odnosu na činjenicu da su partizani pod svojom kontrolom držali sve veću teritoriju, već i u odnosu na to da su iskrcavanje saveznika na Siciliji i Teheranska konferencija pojačavali šanse da nova partizanska struktura vlasti bude priznata posle rata. Do Drugog zasedanja AVNOJ-a NOO su bili organizovani ne samo na teritorijama koje su bile pod kontrolom partizana već i na poluoslobođenim, kao i na njima neprijateljskim teritorijama rasparčane Jugoslavije. Na Drugom zasedanju AVNOJ-a struktura vlasti je organizaciono napredovala utoliko što je bio osnovan Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ), u tom trenutku zamišljen kao privremena vlada čiji je status trebalo rešavati posle rata.³¹ Krajem 1943. godine struktura buduće socijalističke vlasti je izgledala tako da je imala mrežu NOO, AVNOJ, Prezidijum AVNOJ-a (sa Ivanom Ribarom na čelu), NKOJ kao privremenu vladu i spoljnopolitički kontekst koji im je išao na ruku.

Još tada je NKOJ sve organe unutrašnje uprave prepuštao federalnim jedinicama gde je to bilo moguće i pomagao je u daljoj organizaciji vlasti, i obrnuto – rukovodeći organi federalnih jedinica nisu preuzimali kompetencije NKOJ-a. Tako su se predratne težnje opozicionih partija ka stvaranju federacije već tokom rata počele ostvarivati kroz proces organizacije AVNOJ-a i NKOJ-a.³² Drugo zasedanje AVNOJ-a se u socijalističkom narativu smatra prekretnicom zbog toga što je AVNOJ tada bio predstavljen kao telo koje je predstavljalo najviši NOO (a ne privremenu skupštinu). Privremena narodna skupština obrazovana je na Trećem zasedanju AVNOJ-a, u avgustu 1945. godine, i bila je proširena sa 118 „nekompromitovanih“ poslanika iz predratne skupštine. Ta Skupština je 25. oktobra 1945. raspuštena ukazom Predsedništva. Ustavotvorna

²⁹ Veselin Đuretić, *Saveznici i jugoslovenska ratna drama* (Beograd: Balkanološki institut, 1985), 168–169; Војислав Г. Павловић, *Од монархије до републике. САД и Југославија: 1941–1945* (Београд: Клио, 1998), 40–41.

³⁰ J. B. Tito, „Govor na prvom zasedanju AVNOJ-a, 26. novembar 1942“, *Govori i članci*, I, 97–99.

³¹ J. B. Tito, „Razvitak oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije u vezi sa Međunarodnim događajima (Izveštaj na Drugom zasedanju Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije), Jajce, 29. novembar 1943“, *Govori i članci*, I, 150–161.

³² J. B. Tito, „Značaj odluka AVNOJ-a za dalji razvoj naše borbe i stvaranje federativne državne zajednice, „Nova Jugoslavija“, mart 1944“, *Govori i članci*, I, 166–173.

skupština (Savezna skupština i Skupština naroda) prvi put je zasedala 29. novembra 1945, na osnovu izbora održanih 11. novembra.

AVNOJ je postojao uporedo sa Osvobodilnom frontom koja je još od 1941. godine na teritoriji Slovenije funkcionisala kao kasnije AVNOJ za celu Jugoslaviju.³³ U proleće 1943. godine oformljeno je Zemaljsko antifašističko veće Hrvatske, a u drugoj polovini iste godine Zemaljsko antifašističko veće Bosne i Hercegovine, veće za Crnu Goru i veće za Sandžak. Na teritoriji Srbije razvijana je mreža NOO, čiji je centralni organ bio Pokrajinski narodnooslobodilački odbor.³⁴ Presudnim trenutkom za značajnije širenje mreže NOO može se smatrati period posle savezničkog iskrcavanja na Siciliju,³⁵ kada je usledila značajnija vojna i materijalna pomoć saveznika partizanima, što potvrđuje i Tito.³⁶ Činjenica da se na teritoriji pod kontrolom partizana još tokom rata razvila „narodna vlast“ omogućila im je da 1945. godine iz rata izađu sa već postavljenim temeljima Nove Jugoslavije. Tito svedoči da je već 1945. godine bila završena izgradnja vlasti i da su potom mogli da se posvete izgradnji socijalizma.³⁷

Odluke o organizaciji kongresa Narodnog fronta (Jugoslavije) donosio je Politbiro, pa je tako prvi bio sazvan 1945. godine, a drugi 1947.³⁸ Na prvom, osnivačkom kongresu (5–7. avgusta), u Beogradu, organizaciono su objedinjeni postojeći frontovi jugoslovenskih zemalja pod imenom NFJ. Organizacija je bila izgrađena na principu federalizma (drugačije od partije koja nije bila federalno organizovana, već po principu tzv. „demokratskog centralizma“).³⁹ Tom kongresu prisustvovalo je 1.186 delegata iz cele zemlje, usvojeni su Statut i Program, a na čelu organizacije bio je Tito.⁴⁰

U procesu izgrađivanja vlasti važni koraci su bili donošenje *Ustava* i niza zakona, od kojih je *Opšti zakon o narodnim odborima*, kojim je određena društvena i pravna osnova narodnih odbora kao temeljnih organa narodne vlasti, bio jedan od najvažnijih. *Opšti zakon o narodnim odborima* bio je najznačajniji dokument posle *Ustava*. Njime su bili utvrđeni način izbora delegata u NOO, njihova funkcija i struktura, a tim zakonom je bila predviđena i administrativno-teritorijalna podela posleratne Jugoslavije.⁴¹

³³ J. B. Tito, „Narodni front kao opštenarodna politička organizacija, Drugi kongres NFJ, „Borba“, 27. septembar 1947“, *Govori i članci, III*, 127.

³⁴ J. B. Tito, „Borba naroda porobljene Jugoslavije, „Nova Jugoslavija“, 6/1944“, *Govori i članci, I*, 206–207.

³⁵ В. Г. Павловић, *н. д.*, 152–153. Posebnu funkciju u osnaživanju Titovih partizana imala je operacija „Ođri“ (od polovine oktobra 1943) tokom koje su oficiri OSS-a (Office of Strategic Services) organizovali dopremanje velikih količina oružja i opreme NOV-u.

³⁶ J. B. Tito, „Izbori za konstituantu (Govor na beogradskom radiju), „Borba“ 12. septembar 1945“, *Govori i članci, II*, 27.

³⁷ J. B. Tito, „Značaj društvenih promjena u našoj zemlji i uloga nauke u izgradnji, Govor u Srpskoj akademiji nauka, 11. novembar 1948“, *Govori i članci, IV*, 29.

³⁸ *Politbiro Centralnog komiteta komunističke partije Jugoslavije 1945–1948*, 5.

³⁹ *Isto*, 39.

⁴⁰ B. Petranović, „Osnivački kongres Narodnog fronta Jugoslavije“, 5.

⁴¹ M. Obradović, *n. d.*, 38.

Funkcija i specifičnosti Jugoslovenskog narodnog fronta

O zadacima i karakteru Narodnog fronta Tito je govorio na Prvom kongresu JNF-a u avgustu 1945. godine. Tom prilikom je bilo naglašeno da se Jugoslovenski narodni front po karakteru razlikuje od svih pređašnjih koalicija, ali i od drugih frontova.⁴² Posle Rezolucije IB-a Tito je tvrdio da je JNF imao osam miliona članova i preko pola miliona članova partije, „što predstavlja ogromno polje rada“.⁴³ Osnovni zadatak na tom polju rada bilo je očuvanje „tekovina borbe“ u čijem se srcu nalazila ideja bratstva i jedinstva: „Najveće tekovine ove džinovske nejednake borbe su bratstvo i jedinstvo i istinska narodna vlast“;⁴⁴ „Narodni front mora obezbijediti krvavo stečeno bratstvo i jedinstvo. Narodni front mora obezbijediti sve tekovine NOP-a“;⁴⁵ „Naša demokratija izvire iz drugih osnova: u prvom redu iz ravnopravnosti naroda Jugoslavije i federacije, a zatim iz dubokih socijalnih mera koje smo preduzeli“;⁴⁶ „Narodni front je kod nas branio i zastupao ideje o pravilnom rešavanju nacionalnog pitanja“;⁴⁷ „Za masovno jačanje Narodnog fronta i njegovu čvrstinu i upornost bilo je, razume se, od velikog značaja pravilno rešavanje nacionalnog pitanja (...)“;⁴⁸ „Unutar tog Fronta već tada se razvila ideja borbe protiv unutrašnje reakcije, za uspostavljanje i ostvarenje nove vlasti, za pravilno rešenje nacionalnog pitanja“;⁴⁹ Da budno „kao zenicu oka svoga“ sačuvamo „bratstvo i jedinstvo“ kao „veliku tekovinu naših naroda“;⁵⁰ „NF je pokazao posebnu brigu za čuvanje i produbljanje bratstva i jedinstva između naših naroda. Naročito su frontovske organizacije bile budne u onim krajevima u kojima je neprijatelj za vreme rata uspeo da izazove raspirivanje šovinizma i međusobne pokolje i pogrome. Po tom pitanju NF je uspevao brzo da sprečava i politički likvidira sve pokušaje raznih pročetnički i ustaški nas-

⁴² J. B. Tito, „Zadaci Narodnog fronta (Govor na Prvom kongresu NGJ), „Borba“, 8. avgust 1945“, *Govori i članci*, I, 354–361. Tito je insistirao na činjenici da JNF nije nikakva koalicija partija (kao što to jeste bio slučaj u Bugarskoj i Rumuniji) i u tom smislu Dragoljub Jovanović je krajem 1944. i početkom 1945. postavljao pred Tita gotovo nemoguć zahtev: da Narodna seljačka stranka bude ravnopravna u Frontu sa komunistima. AJ, 303, Dragoljub Jovanović, *Političke uspomene*, 164–287.

⁴³ J. B. Tito, „Iz govora na partijskoj konferenciji gradske divizije, 17. maj 1949“, *Govori i članci*, IV, 195.

⁴⁴ J. B. Tito, „Pozdravna riječ na antifašističkoj skupštini Srbije, „Politika“, 10. novembar 1944“, *Govori i članci*, I, 230.

⁴⁵ J. B. Tito, „Izbori za konstituantu (Govor na beogradskom radiju), „Borba“, 12. septembar 1945“, *Govori i članci*, II, 35.

⁴⁶ J. B. Tito, „Razgovor s čehoslovačkim novinarima, „Borba“, 22. novembar 1945“, *Govori i članci*, II, 124.

⁴⁷ J. B. Tito, „Razgovori s bugarskim novinarima, „Borba“, 2. jun 1947“, *Govori i članci*, III, 61.

⁴⁸ J. B. Tito, „Narodni front kao opštenarodna politička organizacija, Drugi kongres NFJ, „Borba“, 27. septembar 1947“, *Govori i članci*, III, 124.

⁴⁹ J. B. Tito, „Razgovori s bugarskim novinarima, „Borba“, 2. jun 1947“, *Govori i članci*, III, 62.

⁵⁰ J. B. Tito, „Referat na trećem kongresu Narodnog fronta Jugoslavije, 9. april 1949“, *Govori i članci*, IV, 187.

trojenih elemenata, informbirovaca i neprijateljski orijentisanih predstavnika klera, kao i drugih neprijatelja“.⁵¹

Tito je ideju „bratstva i jedinstva“ obrazložio decembra 1942. u listu *Proleter* pod naslovom „Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlosti narodno-oslobodilačke borbe“. Način na koji je u tom članku objašnjena ideja „bratstva i jedinstva“ predstavljao je dodatno pojednostavljene Staljinove teze o nacionalnom pitanju izvedene iz Marksovog stava da „ne može biti slobodan narod koji ugnjetava druge narode“.⁵²

Do koje mere je jugoslovenski sistem bio čvrsto postavljen već na samom kraju rata (uz snažnu podršku saveznika) može se shvatiti uporednom analizom jugoslovenskog Narodnog fronta sa sličnim formacijama u susjednim Rumuniji i Bugarskoj.⁵³ U slučaju Rumunije spoljni politički faktor bio je presudan za uspostavljanje novog sistema: ratne okolnosti u kojima su Sovjeti nadirali sa istoka preko Besarabije i Moldavije, odluka Britanaca i Sovjeta iz maja 1944. da Rumunija bude pod sovjetskom kontrolom,⁵⁴ odluka saveznika da se sistem neće uspostavljati preko režima Antoneskua,⁵⁵ već da će vlast biti uspostavljena državnim udarom preko koalicije partija koja se nazivala Nacionalni demokratski front – samo su osnovni elementi uspostavljanja novog režima u Rumuniji od avgusta 1944. godine.

Komunisti su u Rumuniji delovali kroz Jedinstveni radnički front (Frontul Unic Muncitoresc – FUM) koji je bio organizovan relativno kasno, tek na proleće 1944. godine, i kroz Nacionalni demokratski front (Frontul național democrat – FND) organizovan još kasnije, u septembru iste godine. U FND-u nije bilo „istorijskih stranaka“ kroz koje su u Rumuniji svoj interes sprovodili zapadni saveznici. Zbog toga Nacionalni demokratski front kao organizaciju

⁵¹ AJ, fond 836, Kabinet Maršala Jugoslavije (KMJ), 836, II-3-1/8; I-X 1952, 205–378, Informacije u vezi ekonomskog razvitka zemlje, i u vezi društvenih organizacija, Narodni front.

⁵² Горан Милорадовић, „Хегемонисти’ и ’револуционари’”: КПП/СКЈ и културна елита у Југославији средином 20. века“, *Историја 20. века*, бр. 2, (2008), 372. Šire o odnosu komunističke partije prema srpskom nacionalnom pitanju u: Branislav Gligorićević, *Kominternu, jugoslovensko i srpsko pitanje* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1992).

⁵³ O uporednoj analizi uspostavljanja vlasti u Rumuniji, Bugarskoj i Jugoslaviji detaljnije u: Оливера Драгишић, „Конституисање комунистичке власти на Балкану после Другог светског рата: компаративна анализа структуре власти у Југославији, Бугарској и Румунији 1944–1947“ (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2018).

⁵⁴ Na činjenicu da je sudbina Rumunije još 1943. godine bila odlučena u međunarodnoj konstelaciji snaga ukazuje akcija obaveštajne grupe „Autonomous“ koja je imala zadatak da Maniuua obavesti o tome. Ovidiju Pečikan, *Istorija Rumuna* (Beograd: Klio, 2015), 552; Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1944, Europe (FRUS), January 14, The Director of the Office of European Affairs (Dunn) to the Ambassador in the United Kingdom (Winant), Aspects of Rumanian Surrender Requiring Agreement between the British, Soviet, and American Governments, February 2, 1944, 142–145; Paul D. Quinlan, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938–1947* (Iași: Centrul De Studii Romanesti. Fundatia Culturala Romana, 1995), 93.

⁵⁵ FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Mac Veagh) to the Secretary of the State, Cairo, March 27, 1944, 160.

koju su komunisti držali pod svojom kontrolom (Front orača Petra Groze, Socijaldemokrate, Ujedinjeni sindikati, Patriotska unija),⁵⁶ treba razlikovati od Nacionalne demokratske koalicije stvorene u junu 1944 (u vreme početka pregovora Tito–Šubašić u Jugoslaviji) u koju su ulazile i „istorijske stranke“ i koja je državnim udarom osvojila vlast.

Jugoslovenski izvori beleže da je JNF-u najslbličnija bila rumunska organizacija ARLUS (Društvo rumunsko-sovjetskog prijateljstva) kao najmasovnija rumunska organizacija koja je 1947. godine imala četiri miliona članova i bila izgrađena po uzoru na partijsku strukturu.⁵⁷ Jugoslovenski posmatrači su tu organizaciju smatrali platformom za sovjetsku infiltraciju i sredstvo putem kojeg je partija kadrovski osvajala državne pozicije (jugoslovenska partija istu takvu organizaciju u Jugoslaviji – VOKS nije smatrala mrežom za sovjetsku infiltraciju, mada je bila ukinuta posle 1948).⁵⁸ Kada se na to doda i podatak da su 1947. godine Rumuni u vojnoj strukturi imali tek 6.000 komunista,⁵⁹ uz činjenicu da Rumunija u nacionalnom aspektu nije bila složena kao Jugoslavija – postaje jasno da je strategija tamošnjeg osvajanja vlasti morala biti bitno drugačija, te da forma narodnog fronta nije ni mogla imati društvenu i političku funkciju kakvu je imala u Jugoslaviji.

U Bugarskoj je komunistička partija, pod nazivom Radnička partija Bugarske (RPB – komunisti), došla na vlast državnim udarom 9. septembra 1944. u okviru šire političke koalicije „Otađbinski front“, u koji su još ušli Bugarski narodni zemljoradnički savez (BZNS), Bugarska radnička socijaldemokratska partija (menjševici) – BRSDP (socijalisti) i Narodni savez „Zveno“. Otađbinski front se može smatrati pandanom jugoslovenskog Narodnog fronta, ali samo po svom nastojanju da komunisti (prikriveni širim političkim koalicionim okvirom) u potpunosti osvoje vlast. Mehanizmi borbe bili su bitno različiti i, kao i u slučaju Rumunije, modeli delovanja zapadnih saveznika i SSSR-a su se u takvim okolnostima bitno razlikovali. Suština borbe se svodila na okupljanje i ovladavanje seljačkim stratumom i njihovim političkim reprezentima: Britanija i kasnije Amerika su kontrolisale desna krila ogromnih seljačkih partija kakva je u Bugarskoj bila BZNS, a Sovjeti su nastojali da ta desna krila izbace iz političke borbe, u čemu su do kraja 1947. godine i uspeli.⁶⁰ Tako ni struktura, ni funkcija bugarskog Otađbinskog fronta nisu bili ni približni jugoslovenskom mode-

⁵⁶ „1945. ianuarie 24., București, Stenograma ședinței Consiliului Frontului Democratic privind discuțiile care au avut loc la Moscova“, in: *România. Viața politică în documente, 1945*, ed. Ioan Scurtu (București: Arhivele Statului din România, 1994), 80–93.

⁵⁷ AJ, fond 507, Savez komunista Jugoslavije (SKJ), Međunarodna komisija, IX, 107/I-10, Državni sekretarijat za inostrane poslove, Rumunija, jun 1956; AJ, 507, IX, 107 /II-31, Okrug Arad, 1947.

⁵⁸ Горан Милорадовић, *Лепота под надзором. Совјетски културни утицаји у Југославији 1945–1955* (Београд: Институт за савремену историју, 2012), 201–217.

⁵⁹ AJ, 507, IX, 107/I-29, Strogo pov. Izveštaj o KP Rumunije 1947.

⁶⁰ О. Драгишић, „Конституисање комунистичке власти на Балкану после Другог светског рата: компаративна анализа структуре власти у Југославији, Бугарској и Румунији 1944–1947“; Marko Pivac, „Rad britanske tajne službe u Jugoslaviji u predvečerje Aprilskog rata 1941“, *Istorija 20. veka*, br. 3, (2010), 192–212.

lu koji nije predstavljao koaliciju partija. Tito je zbog toga u intervjuu koji je dao predstavnicima bugarskih medija insistirao na podvlačenju razlike između jugoslovenskog i bugarskog slučaja, razotkrivajući istovremeno prirodu jugoslovenskog Narodnog fronta.

Pošto je NSS jedina ušla kao partija u JNF, važno je obratiti pažnju na proces pregovora i taktiku koju su komunisti potom primenili na slabljene predstavnika zemljoradnika, a posebno na slabljenje pozicija Dragoljuba Jovanovića. Pripreme za pregovore sa Jovanovićem da NSS pristupi Frontu počele su u novembru 1944, uporedo sa daljim procesom dogovora između saveznika o budućem izgledu jugoslovenskih institucija.⁶¹ Pregovore su vodili Kirilo Savić, predsednik NF za Beograd, Milentije Popović, Blagoje Nešković, Aleksandar Ranković, a ta gradacija kulminirala je susretom Jovanovića i Tita 12. decembra 1944 (pošto je Jovanoviću za potrebe komunikacije instaliran telefon u stanu). NSS je Narodnom frontu Srbije pristupila 18. februara, nekoliko njihovih ljudi je odmah bilo kooptirano u izvršni odbor srpskog Fronta, dok su u aprilu neki od zemljoradnika pristupili ASNOS-u, a predstavnik u srpskoj vladi bio je Valjevac Života Đermanović. Upravo je preko Đermanovića počeo napad na Jovanovića, kada je u novembru, na osnivačkoj, Velikoj antifašističkoj narodnooslobodilačkoj skupštini Srbije optužio Jovanovića za pasivno držanje tokom rata.⁶²

Protiv Dragoljuba Jovanovića komunisti su vodili ofanzivu na dva mesta: u Frontu i u njegovoj partiji. Uprkos nastojanju da na ravnopravnoj nozi sa komunistima deli vlast u Narodnom frontu, Jovanović je osećao da komunisti NSS doživljavaju kao konkurenciju koje se treba osloboditi. Činjenica da su on i njegova supruga dan posle proglašenja pobeđe u prestonici bili uhapšeni svedoči o tome. Tokom pregovora o ulasku NSS u Front, Dragoljub Jovanović pitao je Blagoja Neškovića i Milentija Popovića zbog čega ga komunisti nisu zvali da zajedno potpišu poziv na ustanak, zašto su sa njim prekinuli komunikaciju 5. juna 1941, zašto nisu zajedno stvarali Vrhovni štab partizanskih odreda, zašto nije bio pozvan u Užice, zašto je tek posle Prvog zasedanja AVNOJ-a bio pozvan u Bihać, a posle drugog i nije već je od njega traženo samo da se izjasni

⁶¹ Jovanovića je, prema njegovom svedočenju, ohrabрила činjenica što je Šubašić upravo tada bio u Moskvi gde je dočekan sa najvišim počastima, a što je Jovanoviću govorilo da *se želi* (podvukla O. D.) vlast koja nije sastavljena samo od komunista. AJ, 303, Dragoljub Jovanović, *Političke uspomene*, 164–287.

⁶² Govor Živote Đermanovića, koji je nastupio kao „bivši pripadnik zemljoradničke levice“, iznenadio je Jovanovića i njegove pristalice: „Ja, kao bivši pripadnik bivše zemljoradničke levice, odnosno narodno-seljačke stranke, čije je vodstvo bilo u rukama Dragoljuba Jovanovića, želim baš o tome da govorim, jer su mi drugovi iz ove sredine i drugovi spolja, postavili pitanje: šta misli Dragoljub Jovanović i gde je Dragoljub Jovanović? Drugovi i drugarice ja sam čovek koji hoću i želim da stvari postavljam otvoreno, iskreno i pošteno. Ja ne kažem da se Dragoljub Jovanović vezao sa neprijateljem, i ne kažem da se vezao sa Dražom Mihailovićem, ali ja sam dužan da konstatujem jednu drugu činjenicu, a to je: dok su vodstva ostalih političkih grupacija očekivala da dobiju vlast, jedni preko Nemaca, drugi preko Draže Mihailovića, vodstvo zemljoradnika sa Dragoljubom Jovanovićem na čelu, nije učinilo ništa da pristupi, da povede, da se angažuje u narodnooslobodilačkoj borbi...“. *Велика антифашистичка народноослободилачка скупштина Србије*, 9–12. новембар 1944 (Београд: Просвета, 1945), 130.

o odlukama, te da sa njim komuniciraju tokom rata preko Kriste Đorđević?⁶³ Taj niz pitanja oslikava potencijal saradnje koji se, može se pretpostaviti, nije ostvario iz istih razloga kao što se na početku rata nije ostvario ni sa Dragoljubom Mihailovićem. Nastojanje komunista da Jovanovića udalje iz strukture vlasti može se uočiti i u Rankovićеvoј ponudi Jovanoviću da bude ambasador u Moskvi, što je ovaj odbio rečima: „Uostalom, sada je Moskva u Beogradu“.⁶⁴

Osnovni razlog sukoba komunista i Jovanovića bio je vezan za strukturu buduće vlasti. U razgovoru sa Titom na Dedinju, Jovanović je insistirao na tome da Front bude *savez* (podvukla O. D.) stranaka, za početak „seljačke i radničke“.⁶⁵ Uz to, Jovanović je Milentiju Popoviću kao uzore pominjao frontove Španije i Francuske. Komunisti su, sa druge strane, na pregovore sa Jovanovićem pristali iz dva razloga: zbog reprezentacije pred saveznicima i zbog činjenice da je Jovanović u Front mogao da uvede „srpstvo“, a srpstvo je selo (iako je srpstvo/selo na izborima 1938. godine većinski glasalo za Jugoslovensku radikalnu zajednicu). Ipak, deo srpskog sela istinski je bio zastupljen preko NSS-a i odlukom Jovanovića da pristupi Frontu taj deo seljaštva je bio uključen, reprezentativno, u novu strukturu vlasti. O samoj strukturi Fronta (kako su je zamišljali komunisti, a kako zemljoradnici) posredno se saznaje iz jednog dela razgovora vođenog između Jovanovića i Sretena Žujovića u kojem ga Jovanović pita: „Hoće li u Arilju da postoji organizacija komunističke partije?“ „Hoće“. „E onda će da postoji i organizacija NSS“. „Tako se nismo sporazumeli. To vam nije obećao maršal Tito. Bilo je reči samo o Izvršnom odboru i o povremenom listu“.⁶⁶ Tako su komunisti predvideli da NSS ostane bez partijske strukture po dubini, ali da ima organizovan partijski vrh koji bi bio upotrebljen u svrhu reprezentacije u Frontu. S druge strane, NSS je imao problem sa nižim članstvom koje je gledalo kako će se partijski vrh NSS-a orijentisati jer ih je Jovanovićeva „neopredeljenost“ (do februara 1945) blokirala u daljim napredovanjima na lokalnom nivou. Usput, Jovanović je osećao da su mu komunisti namenili ulogu „kerenštine“, kao i levih esera u SSSR-u.

Obračun sa Jovanovićem unutar njegove partije – izveden preko članova Glavnog odbora koje su komunisti vrbovali i time napravili levu frakciju u NSS-u ostavljajući Dragoljuba i njegove pristalice „na centru“ – počeo je u

⁶³ Jovanović je tvrdio da je u borbi ubijeno dosta članova NSS-a, 4 člana Izvršnog odbora, oko 30 članova Glavnog odbora, kasnije je taj broj povišen na 60 članova i njihovih zamenika. To je bilo oko dve petine najvažnijih članova, 60 od 150. AJ, 303, Dragoljub Jovanović, *Političke uspomene*, 164–287. Ukoliko su ti podaci tačni, može se konstatovati da je i NSS iz rata izašla kadrovski znatno oslabljena.

⁶⁴ AJ, 303, Dragoljub Jovanović, *Političke uspomene*, 164–287.

⁶⁵ Tito mu je na to odgovorio: „Nemojte da pravite partije, kad bude dve biće ih i dvanaest i onda ćemo imati kaos“. Dragoljub: „Vi imate vašu, zašto mi ne bismo imali svoju?“. Tito: „Mi nismo obična partija, mi nismo partija masa, nego partija kadrova. (...) jedina partija na koju hoćemo da ličimo je sovjetska partija kadrova“. Ili: „Meni je bilo stalo da mi budemo priznati kao ravnopravan, ako ne ravnosnažan, partner komunističke stranke“. AJ, 303, Dragoljub Jovanović, *Političke uspomene*, 164–287. O tome šta je partija kadrova detaljnije u: Мирослав Јовановић, „Стаљинизам“, *Историјски гласник*, бр. 1–2, (1993), 103–119.

⁶⁶ AJ, 303, Dragoljub Jovanović, *Političke uspomene*, 164–287.

aprilu 1945. godine. Jovanović je tada napad preživio i pobunjene članove-komuniste ostavio u Glavnom odboru želeći da komunistima pošalje poruku da je, uprkos njihovom napadu, on spreman na saradnju sa njima. Talas napada koji je počeo u oktobru nastavio se u novembru 1944, na snazi dobio u aprilu 1945, a za cilj je imao slabljenje Jovanovićevih pozicija. Iako je JNF bio osnovan u junu 1945. kada je Jovanović saradivao sa Kardeljom na izradi programa Fronta i potom pristupio i Trećem AVNOJ-u, njegova politička karijera završila se u maju 1947. hapšenjem i osudom na devet godina robije i tri godine oduzimanja građanskih i političkih prava.

Zaključak

Procena prirode jugoslovenskog Narodnog fronta tesno je povezana sa istoriografskim procenama prirode jugoslovenskog režima koje su prvi put bile revidirane usled sukoba Tita i Staljina 1948. godine. Centralno pitanje glasi: Da li je jugoslovenski režim, pa i Narodni front potom, bio drugačiji od ostalih socijalizama koji su se istovremeno pojavili u Istočnoj Evropi? U istoriografiji su zastupljena razna stanovišta, od čega se najutemeljenijim čini ono da je sukob sa Informbiroom bio političke, a ne ideološke prirode. Takvo stanovište još uvek ne govori mnogo o prirodi jugoslovenskog Narodnog fronta jer u SSSR-u narodnog fronta nije ni bilo, te se na tom nivou uporedne osnove gube. Takođe, kada se proces nastanka, funkcionisanja i razvoja jugoslovenskog NF-a uporedi sa poljskim, čehoslovačkim, bugarskim ili rumunskim slučajem, dolazi se do neobičnog zaključka: 1) proces nastanka svakog narodnog fronta u „narodnim demokratijama“ Istočne Evrope bitno se razlikuje, i 2) svi narodni frontovi rezultirali su istim ishodom: uspostavljanjem socijalizma na državnom nivou. Otuda je najvažnije pitanje: Može li se sintagmom *narodni front* obuhvatiti tako različit spektar pojava i političkog kombinovanja koje karakteriše sve slučajeve istočnoevropskog frontovskog organizovanja? I samim tim da li je jugoslovenski slučaj onaj koji se može nazvati „narodnim“ (frontom)? Istraživanja ukazuju da je jugoslovenski slučaj narodnog fronta bio drugačiji od ostalih na način da se ili svi ostali ili samo jugoslovenski narodni front može tim imenom nazivati. Ta vrsta „posebnosti jugoslovenskog slučaja“ još uvek ne potvrđuje eventualnu suštinsku razliku između jugoslovenskog i sovjetskog socijalizma.

Istraživanje Narodnog fronta pokazalo je da su ključna pitanja u procesu izgradnje posleratne strukture vlasti ona koja se, s jedne strane, odnose na spolj-nopolitički kontekst (u slučaju Jugoslavije u pitanju je odluka o očuvanju njenih granica posle rata, značaj pada Italije, nastojanje saveznika da budu zastupljeni u posleratnoj strukturi vlasti preko svojih predstavnika itd.). S druge strane – daleko više istoriografske pažnje mora biti posvećeno istraživanju seljačkih partija, posebno srednjih i nižih ešalona u okviru njihovih partijskih struktura, kao i njihovom odnosu prema nacionalnom pitanju u Kraljevini Jugoslaviji.

Dinamika izgradnje Narodnog fronta u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji (pa i drugde) bila je uslovljena i klizanjem zapadnih saveznika i SSSR-

a u Hladni rat, što je u istraživačkom aspektu ostalo zapostavljeno historiografsko pitanje. Za razliku od svih drugih frontova, jugoslovenski se temeljio na ideologiji *bratstva i jedinstva* koja je presudno uticala na uključenost, odnosno isključenost srbijanskog političkog korpusa u posleratnu strukturu vlasti. Narodni front je kroz svoju suštinu – ideju bratstva i jedinstva – bio baštinik politički korektnog, odnosno sputanog jezika što je u jugoslovenskom slučaju bila dimenzija više u odnosu na druge etnički jednostavnije državne tvorevine, pa i socijalizme Istočne Evrope i Balkana.

REFERENCE

- Bjelajac, Mile. „Glinski kraj 1938–1941. Strah i zabrinutost Srba za sigurnost i odnos prema vojsci i državi“. *Istorijski zapisi. Ecris historiqes*, br. 3–4, (2021), 79–99.
- Dragišić, Olivera. „Konstituisanje komunističke vlasti na Balkanu posle Drugog svetskog rata: komparativna analiza strukture vlasti u Jugoslaviji, Bugarskoj i Rumuniji 1944–1947“. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2018.
- Dragišić, Petar. *Jugoslovensko-bugarski odnosi 1944–1949*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2007.
- Dragišić Petar, i Olivera Dragišić. *Jugoslavija i Bugarska 1944–1980. Hronika neuspešnog prijateljstva*. Beograd: Stella Polare, 2019.
- *Društveno-politička i naučna misao i delatnost Dragoljuba Jovanovića: zbornik radova sa naučnog skupa održanog 29. marta 2019. godine*. Urednik Aleksandar Kostić. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2019.
- Đilas, Milovan. *Članci 1941–1946. Izopačivanje karaktera narodne vlasti*. Beograd: Kultura, 1947.
- Đuretić, Veselin. *Saveznici i jugoslovenska ratna drama*. Beograd: Balkanološki institut, 1985.
- Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1944, Europe.
- Gligorijević, Branislav. *Kominternu. Jugoslovensko i srpsko pitanje*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1992.
- Jovanović, Miroslav. „Staljinizam“. *Istorijski glasnik*, br. 1–2, (1993), 103–119.
- Jovanović, Nadežda. *Zemljoradnička levica u Srbiji 1927–1939. godine*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1994.
- Korać, Milan. „Narodni front Beograda 1947–1953“. Magistarska teza, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 1982.
- Kosanović, M. Sava. *Jugoslavija je bila osuđena na smrt. Smisao moskovskog sporazuma*. Zagreb: Globus – Arhiv Jugoslavije, 1984.
- Kosanović, Sava. „Predgovor“. U: Svetozar Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, VII–XXXVII. Zemun: Mostart, 2018.
- Krstić, Dragan. *Psihološke beleške*. Novi Sad: Balkanija, 2014–2018.
- Miloradović, Goran. „’Hegemonisti’ i ’revolucionari’: KPJ/SKJ i kulturna elita u Jugoslaviji sredinom 20. veka“. *Istorija 20. veka*, br. 2, (2008), 371–389.

- Miloradović, Goran. *Lepota pod nadzorom. Sovjetski kulturni uticaji u Jugoslaviji 1945–1955*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2012.
- Milošević, Srđan. “The Role of the Yugoslav Popular Front in Implementing Communist-Style Measures in Yugoslav Rural Areas (1945-1953)”. *Tokovi istorije*, 3, (2018), 63–83. DOI: <https://doi.org/10.31212/tokovi.2018.3.mil.63-86>
- *Narodni front i komunisti: Jugoslavija, Čehoslovačka, Poljska 1938–1945*. Beograd, Prag, Varšava: Institut za savremenu istoriju, 1968.
- Obradović, Marija. *Narodna demokratija u Jugoslaviji 1945–1952*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1995.
- *Odnosi Jugoslavije i Rusije (SSSR) 1941–1945. Dokumenti i materijali*. Priredili: Stojanović Stanislav, Petranović Branko, Vukasović Kosara, Kostić Uroš, Štrbac Čedomir, Stamatović Miloje, Buharkin Igor, Vasiljeva Nina, Ostrovidov Jurij. Beograd: Savezno ministarstvo za inostrane poslove, 1996.
- Pavlović, G. Vojislav. *Od monarhije do republike. SAD i Jugoslavija: 1941–1945*. Beograd: Klio, 1998.
- Pečikan, Ovidiju. *Istorija Rumuna*. Beograd: Klio, 2015.
- *V Конгрес Комунистичке партије Југославије. Извештаји и реферати*. Београд: Култура, 1948.
- Petranović, Branko. „Narodni front u političkom sistemu Jugoslavije“. *Istraživanja*, br. 8, (1979), 309–399.
- Petranović, Branko. „Osnivački kongres Narodnog fronta Jugoslavije“. *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, (1980), 5–15.
- Petrović, S. Dragoljub. *Od Narodnog fronta do jednopartijskog sistema*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1997.
- Pivac, Marko. „Rad britanske tajne službe u Jugoslaviji u predvečerje Aprilskog rata 1941“. *Istorija 20. veka*, br. 3, (2010), 192–212.
- *Politbiro Centralnog komiteta komunističke partije Jugoslavije 1945–1948*. Priredio Branko Petranović. Beograd: Arhiv Jugoslavije i Službeni list SRJ, 1995.
- Popov, Jelena. *Narodni front u Vojvodini 1944–1953*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Institut za istoriju, 1983.
- Pribičević, Svetozar. *Diktatura kralja Aleksandra*. Zemun: Mostart, 2018.
- *România. Viața politică în dokumente, 1945*. Ed. Ioan Scurtu. București: Arhivele Statului din România, 1994.
- *Sednice Centralnog komiteta KPJ 1948–1952*. Priredili: Branko Petranović, Ranko Končar i Radoslav Radonjić. Beograd: Izdavački centar „Komunist“, 1985.
- Spehnyak, Katarina. *Javnost i propaganda: narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske: 1945.-1952*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2002.
- Škoro, Srđan. „Narodni front u političkom životu Jugoslavije 1947–1953“. Magistarska teza, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 1989.
- Timofejev, J. Aleksej. *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji. Uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941–1945*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011.
- Tito, Josip Broz. *Govori i članci, I–XII*. Zagreb: Naprijed, 1959.

- Tošić, Desimir. *Demokratska stranka*. Beograd: Fond Ljuba Davidović, 2006.
- Vachkov, Daniel. *IstoriJa na Narodna republika B"lgariJa. Rezhimyt i obshtestvoto*. Ur: Ivalo Znepolski. SofiJa: Institut za isledvane na blizkoto minalo, 2009.
- *Velika antifašistička narodno-oslobodilačka skupština Srbije*, 9–12 novembar 1944. Beograd: Prosveta, 1945.
- Vodušek-Starič, Jera. *Kako su komunisti osvojili vlast 1944.-1946*. Zagreb: Naklada Pavičić, 2006.
- Živković, Dušan. *Narodni front Jugoslavije: 1935–1945*. Beograd: Institut za savremenu istoriju – Narodna knjiga, 1978.
- Quinlan, D. Paul. *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană faţă de România 1938–1947*. Iaşi: Centrul De Studii Romanesti. Fundatia Culturala Romana, 1995.

OLIVERA DRAGIŠIĆ, PhD, Research Associate
 Institute for Recent History of Serbia
 Belgrade, Republic of Serbia
 nowrunlolarun@gmail.com

THE PEOPLE'S FRONT OF YUGOSLAVIA: CHARACTER, UNIQUENESS AND FUNCTION

Summary

The Yugoslav People's Front developed through four phases: pre-war, war, post-war and the last phase during which the name of the People's Front (of Yugoslavia) was changed to SSRNJ (Socialist Alliance of Working People of Yugoslavia). The decisive factors for its creation came from the external political context (the Allied efforts to preserve the Yugoslav borders after the war, the importance of the Allied landing in Sicily, the desire of the Allies to be represented in the Yugoslav post-war government structure through their representatives, etc.). On the internal political level, the peasant parties, their structures, the ideology of brotherhood and unity, as well as the fact that the Communist regime evolved from the partisan army through the People's Front, were particularly significant. A comparative analysis of the Yugoslav People's Front with the people's fronts of Bulgaria and Romania indicates the uniqueness of the Yugoslav case.

KEYWORDS: People's Front, Party, Government structure, Yugoslavia, Allies